

РОЗДІЛ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.1>

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Бутирський А.А.,
*доктор юридичних наук, професор,
суддя Господарського суду Чернівецької області*

Бутирська І.А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Бутирський А.А., Бутирська І.А. Загальні положення щодо провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб.

Стаття присвячена дослідженню правової природи, змісту та особливостей провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб у контексті сучасних соціально-економічних реалій України. Визначено, що інститут неплатоспроможності фізичних осіб є важливим елементом фінансової системи держави, оскільки він забезпечує можливість відновлення платоспроможності добросовісних боржників, захист прав кредиторів та сприяє стабільності економічних відносин.

Підкреслено, що повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України у 2022 році суттєво вплинуло на платоспроможність населення, спричинивши зниження виробництва, скорочення робочих місць, зменшення доходів і, відповідно, зростання заборгованості громадян перед фінансовими установами. За цих умов інститут неплатоспроможності фізичних осіб набуває особливого значення, оскільки дозволяє боржникам законним шляхом врегулювати свої фінансові зобов'язання, уникнути безвихідних ситуацій, пов'язаних із неможливістю погашення боргів, та розпочати новий економічний цикл свого життя.

Встановлено, що на відміну від банкрутства юридичних осіб, процедура неплатоспроможності фізичної особи має низку особливостей: збереження правосуб'єктності боржника, відсутність обов'язкової ліквідації, а також акцент на відновлення фінансової спроможності через реструктуризацію боргів. Зазначено, що Верховний Суд у своїх постановках неодноразово наголошував на добровільному характері банкрутства фізичних осіб, яке є правом, а не обов'язком боржника, та спрямоване на відновлення його платоспроможності шляхом часткового прощення боргів або їх реструктуризації.

Окрему увагу приділено аналізу ст. 113 Кодексу України з процедур банкрутства, яка визначає особливості провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців. У статті розкрито співвідношення між загальними положеннями Кодексу, які застосовуються до юридичних осіб, та спеціальними нормами, що регламентують процедури неплатоспроможності фізичних осіб. Автори доходять висновку, що ст. 113 КУзПБ виконує роль своєрідного «місточка», який поєднує загальні принципи банкрутства з особливими положеннями, притаманними саме для банкрутства фізичних осіб.

Ключові слова: неплатоспроможність фізичних осіб, банкрутство, Кодекс України з процедур банкрутства, боржник, реструктуризація боргів.

Butyrskiy A.A., Butyrskaya I.A. General provisions on proceedings in cases of personal insolvency.

The article is devoted to the study of the legal nature, content, and specific features of proceedings in cases of individual insolvency in the context of the current socio-economic realities of Ukraine. It is determined that the institution of individual insolvency is an important element of the state's financial system, as it provides an opportunity to restore the solvency of bona fide debtors, protect the rights of creditors, and promote the stability of economic relations.

It is emphasized that the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine in 2022 has significantly affected the solvency of the population, leading to a decline in production, job losses, reduced income levels, and, consequently, an increase in citizens' indebtedness to financial institutions. Under these conditions, the institution of individual insolvency gains particular importance, as it allows debtors to legally settle their financial obligations, avoid hopeless situations associated with the impossibility of repaying debts, and start a new economic cycle in their lives.

It is established that, unlike corporate bankruptcy, the procedure of individual insolvency has several distinctive features: preservation of the debtor's legal capacity, absence of mandatory liquidation, and a focus on restoring financial solvency through debt restructuring. It is noted that the Supreme Court of Ukraine has repeatedly emphasized in its rulings the voluntary nature of individual bankruptcy, which is a right rather than an obligation of the debtor, and is aimed at restoring solvency through partial debt forgiveness or restructuring.

Particular attention is paid to the analysis of Article 113 of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, which defines the specific features of proceedings in cases of insolvency of individuals and individual entrepreneurs. The article reveals the relationship between the general provisions of the Code, which apply to legal entities, and the special norms governing the insolvency procedures of individuals. The authors conclude that Article 113 of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures serves as a kind of "bridge" connecting the general principles of bankruptcy with the special provisions inherent specifically to individual insolvency.

Key words: personal insolvency, bankruptcy, Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, debtor, debt restructuring.

Постановка проблеми. Інститут неплатоспроможності фізичних осіб відіграє важливу роль у економіці країни, адже надає громадянам можливість у межах однієї судової справи врегулювати всі свої зобов'язання перед кредиторами та розпочати своє фінансове життя «з чистого аркушу». Водночас недосконалість правового регулювання процедур банкрутства фізичних осіб може спричинити зростання фінансової нестабільності та негативно вплинути на економіку держави загалом. Тому ефективна система правового регулювання неплатоспроможності та банкрутства є необхідною умовою для підтримання здорових фінансових відносин і забезпечення економічної рівноваги.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася у 2022 році, суттєво вплинула на фінансову спроможність населення. Окрім загрози безпеці та територіальній цілісності держави, війна спричинила глибокі економічні наслідки, що безпосередньо позначилися на рівні життя громадян. Унаслідок бойових дій у низці регіонів спостерігається скорочення виробництва та зменшення обсягів торгівлі, значна частина населення була змушена залишити домівки та переїхати в інші області чи за кордон. На багатьох підприємствах відбулося скорочення персоналу та зниження заробітних плат, що, у свою чергу, призвело до помітного погіршення платоспроможності громадян.

За таких умов інститут неплатоспроможності фізичних осіб для багатьох громадян України може стати єдиним способом виходу зі складної фінансової ситуації. Банкрутство дає можливість позбавитися від боргів, включаючи кредити, податкові борги, які не можна повернути. Також процедура банкрутства може дозволити зберегти частину майна та активів, які можуть бути продані для погашення боргів. У зв'язку з цим актуальним залишається з'ясування особливостей провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб.

Мета дослідження. Метою статті є виявлення та розкриття загальних положень щодо провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми відновлення платоспроможності боржника та банкрутства часто опиняються у центрі уваги українських науковців та практиків, серед яких слід відзначити: О. Беянович, О. Бірюкова, Л. Грабован, М. Гурина, В. Джуна, В. Дутку, Ю. Кабенюк,

Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузу, В. Радзивілюк, Т. Степанову та інших. У наукових роботах згаданих вчених всебічно досліджуються різні аспекти права неспроможності (банкрутства), проте все одно доводиться констатувати необхідність більш поглибленого аналізу особливостей провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб, що і вплинуло на вибір теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України про банкрутство протягом періоду незалежності України розвивалося шляхом розширення кола суб'єктів, до яких можуть бути застосовані процедури банкрутства [1, с. 56].

Кодекс України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ) запровадив абсолютно новий інститут, який застосовується щодо врегулювання питання неплатоспроможності фізичної особи, фізичної особи – підприємця та не тотожний за метою і механізмом реалізації до інституту банкрутства юридичних осіб. З приводу запровадження в українське законодавство інституту банкрутства фізичних осіб Л. Ніколенко та Т. Степанова справедливо зазначають, що впровадження інституту банкрутства (неспроможності) фізичної особи – ще один крок на шляху до удосконалення українського законодавства із запозиченням досвіду розвинутих країн [2, с. 42].

Під інститутом банкрутства (неплатоспроможності) фізичної особи у науковій літературі пропонується розуміти систему юридичних норм, що регулюють процедури відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом з метою захисту прав кредиторів та боржника [3, с. 117].

На відміну від процедури банкрутства юридичної особи, процедура неплатоспроможності фізичної особи має свої суттєві особливості. Суттєвою особливістю є те, що у процедурах банкрутства юридичних осіб результатом є їх ліквідація, тоді як щодо фізичних осіб зберігається низка обов'язків, а також право на працю, отримання доходів і набуття майна.

З цього приводу Верховний Суд у постанові від 26 травня 2022 року у справі № 903/806/20 вказав, що КУЗПБ запроваджено «добровільне банкрутство» боржника фізичної особи, що не є обов'язком, а правом, яким боржник, у разі дотримання певних вимог, може скористатися задля реструктуризації його боргів, прощення (списання) вимог кредиторів та/або звільнення від боргів і відновлення його платоспроможності [4].

Власне банкрутство фізичної особи (фізичної особи-підприємця) відрізняється від власного банкрутства юридичної особи, для якої подання заяви про власне банкрутство є обов'язком.

Так, ч. 6 ст. 34 КУЗПБ визначає, що боржник зобов'язаний у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство у разі виникнення неплатоспроможності, зокрема якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами або якщо розмір грошових зобов'язань боржника, строк виконання яких настав, перевищує вартість активів боржника. Більше того, якщо органи управління боржника допустили порушення цих вимог, вони несуть солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів.

Про банкрутство фізичної особи – підприємця йдеться у ст. 53 Цивільного кодексу України, яка передбачає, що фізична особа, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані із здійсненням нею підприємницької діяльності, може бути визнана банкрутом у порядку, встановленому законом.

Провадження у справах про неплатоспроможність боржника – фізичної особи та фізичної особи – підприємця при зовнішній схожості мають певні розбіжності, а відтак можна говорити про те, що фізична особа – підприємець є окремою категорією боржників, яка має певні особливості при розгляд справ про неплатоспроможність, які визначені у ст. 137 КУЗПБ.

Концепція інституту неплатоспроможності фізичних осіб розрахована на надання допомоги саме добросовісному боржнику, фінансово-майновий стан якого свідчить про його дійсну неплатоспроможність [4]. Судова практика засвідчує, що як тільки-но суд встановлює факт недобросовісності боржника, це стає підставою для відмови у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, а вже відкриті провадження підлягають закриттю, адже скористатися такими процедурами може тільки добросовісний боржник.

Так, показовим є наступний приклад із судової практики. Звертаючись до Господарського суду м. Києва із заявою про свою неплатоспроможність, заявник зазначив про неможливість виконання грошових зобов'язань на загальну суму 1 172 160,93 грн., у зв'язку із недостатністю гро-

шових коштів та відсутністю майна, яке може бути реалізоване, з метою погашення всієї суми заборгованості. Разом з тим, боржник зазначив, що причиною виникнення заборгованості перед кредиторами стала залежність від психоактивних речовин та витрата коштів на онлайн-казино. При цьому боржник стверджував, що забезпечив себе медичним лікуванням від психоактивних речовин і звернувся до комісії з регулювання азартних ігор та самообмежився терміном на три роки. Водночас, в заяві про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржник зазначив, що під дією хронічного захворювання боржник припинив підприємницьку діяльність, однак станом на момент звернення до суду (07.02.2025) боржник офіційно не працевлаштований, з моменту припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця (з 25.08.2023) стабільного офіційного доходу не має. Таким чином, наведене в сукупності ставить під сумнів добросовісність боржника та реальність наміру щодо відновлення його платоспроможності. За такого підходу у судових процедурах неплатоспроможності фізичної особи скористатися правом на реабілітацію, зокрема у спосіб, що певною мірою утискає інтереси кредиторів, заслуговує лише чесний і сумлінний боржник, інше б суперечило принципу добросовісності, який ґрунтується на приписах статей 3 та 13 Цивільного кодексу України. Як наслідок – суд відмовив заявнику у відкритті провадження у справі про його неплатоспроможність [5].

Провадження у справах про неплатоспроможність боржника – фізичної особи, фізичної особи – підприємця здійснюється в порядку, визначеному КУзПБ для юридичних осіб, з урахуванням особливостей, визначених Книгою п'ятою «Відновлення платоспроможності фізичної особи». У ст. 113 КУзПБ, яка має назву «Особливості провадження у справі про неплатоспроможність фізичних осіб», вказано, що провадження у справах про неплатоспроможність боржника – фізичної особи, фізичної особи – підприємця здійснюється в порядку, визначеному цим Кодексом для юридичних осіб, з урахуванням особливостей, встановлених цією Книгою. У ст. 113 КУзПБ, як бачимо, не визначаються власне такі особливості, проте про них йдеться в інших статтях Книги п'ятої КУзПБ.

У загальному порядку (для юридичних осіб та фізичних осіб) здійснюється пред'явлення вимог кредиторів до боржника (ст. 45 КУзПБ).

Загальному застосуванню (для юридичних осіб та фізичних осіб) підлягають також принципи банкрутства, а саме: принцип безсумнівної повноти дій ліквідатора у ліквідаційній процедурі, який сформульований для розгляду справ про банкрутство юридичних осіб. З цього приводу Верховний Суд у постанові від 18 листопада 2021 р. у справі № 915/2487/19 вказав на доцільність врахування зазначеного принципу також при розгляді справ про неплатоспроможність фізичних осіб відповідно до ст. 113 КУзПБ [6].

Згідно ч. 5 ст. 34 КУзПБ боржник подає заяву до господарського суду за наявності майна, достатнього для покриття витрат, пов'язаних з провадженням у справі. Наведена норма, згідно положень ст. 113 КУзПБ, застосовується також при розгляді справ про неплатоспроможність фізичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Так, як слушно вказав Північний апеляційний господарський суд у постанові від 27 березня 2024 року у справі № 910/11518/20: «Отже, нормами КУзПБ передбачено додаткову вимогу щодо заяви боржника, у разі ініціювання ним провадження у справі про власне банкрутство (неплатоспроможність) – обов'язкову наявність у такого заявника майна, достатнього для покриття судових витрат, пов'язаних із здійсненням провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. У визначенні таких витрат слід враховувати, зокрема, оплату винагороди арбітражному керуючому у мінімальному розмірі не менше ніж за 120 днів в процедурі реструктуризації боргів боржника; в процедурі погашення боргів боржника; відшкодування судового збору, сплаченого кредиторами за подачу грошових вимог, згідно переліку кредиторів, який визнає боржник та їх правової допомоги, тощо» [7].

Разом з тим, у певних випадках норми, які регулюють процедуру банкрутства юридичних осіб, діють як додатковий інструментарій для розгляду справ про неплатоспроможність фізичних осіб (фізичних осіб – підприємців). Зокрема, підстави закриття провадження у справі неплатоспроможності фізичних осіб наведено у ст. ст. 123, 126, 128, 129 КУзПБ, які є спеціальними і не застосовуються при закритті провадження у справах про банкрутство юридичних осіб.

Проте, виходячи зі змісту статті 113 КУзПБ, не виключається можливість закриття відкритого відповідно до положень КУзПБ провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи з підстав, визначених пунктами 1-8 частини першої статті 90 КУзПБ (тією мірою, якою ці підстави можуть стосуватися фізичної особи), які носять загальний універсальний характер.

Верховний Суд вказав, що тлумачення змісту частини першої статті 90 КУЗПБ у взаємозв'язку зі ст. 113 КУЗПБ із застосуванням системного способу її інтерпретації свідчить, що наведена норма та визначені нею підстави закриття провадження у справі про банкрутство (за винятком підстав визначених пунктами 1, 2, які стосуються виключно юридичної особи) є загальними по відношенню до норм Книги четвертої IV КУЗПБ, яка містить підстави закриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи (фізичної особи – підприємця), адже застосовуються до більш широкого кола відносин: як банкрутства юридичних осіб так і фізичних осіб (фізичних осіб – підприємців) [4].

Отже, ст. 113 КУЗПБ визначає коло осіб, щодо яких може буде застосовано положення про неплатоспроможність боржника, та виступає своєрідним «місточком», який обумовлює перехід від правових норм, які регламентують процедуру неплатоспроможності фізичних осіб та фізичних осіб – підприємців, до правових норм, які визначають правила банкрутства юридичних осіб.

Висновки. Таким чином, на відміну від процедури банкрутства юридичної особи, процедура неплатоспроможності фізичної особи має свої суттєві особливості. Суттєвою особливістю є те, що у процедурах банкрутства юридичних осіб результатом є їх ліквідація, тоді як щодо фізичних осіб зберігається низка обов'язків, а також право на працю, отримання доходів і набуття майна. Стаття 113 КУЗПБ визначає коло осіб, щодо яких може буде застосовано положення про неплатоспроможність боржника, та виступає своєрідним «місточком», який обумовлює перехід від правових норм, які регламентують процедуру неплатоспроможності фізичних осіб та фізичних осіб – підприємців, до правових норм, які визначають правила банкрутства юридичних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дутка В.В. Історичний розвиток інституту неплатоспроможності (банкрутства) фізичних осіб в незалежній Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. Вип. 101. С. 53–58. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v101.2024.6>.
2. Ніколенко Л.М., Степанова Т.В. Особливості банкрутства фізичних осіб: порівняльно-правова характеристика. *Ампаро*. 2022. № 1. С. 37–43. URL: <http://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-1-2022/4.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).
3. Тимошенко О.А., Сольський В.С. Поняття, ознаки та призначення інституту неплатоспроможності фізичної особи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 113–117. URL: http://lsey.org.ua/5_2025/26.pdf (дата звернення: 10.10.2025). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/24>.
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26 травня 2022 року у справі № 922/1426/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987446> (дата звернення: 10.10.2025).
5. Ухвала Господарського суду міста Києва від 31 березня 2025 року у справі № 910/1490/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126568056> (дата звернення: 10.10.2025).
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18 листопада 2021 року у справі № 915/2487/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101240283> (дата звернення: 10.10.2025).
7. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 27 березня 2024 року у справі № 910/11518/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118451801> (дата звернення: 10.10.2025).